

ОСВІТА ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ: ШЛЯХИ РОЗБУДОВИ
Збірник наукових праць

Друкується за рішенням вченої ради Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (протокол № 6 від 12 листопада 2019 року)

Заснований 2000 р. До 2009 р. виходив під назвою «Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі»

З 2009 р. зареєстрований зі зміною назви «Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови»

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації, серія КВ № 16355 – 4827Р від 16.12.2009 р.

ЗАСНОВНИК
ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ
МИКОЛИ ЯРМАЧЕНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

Збірник затверджено у ДАК України як фахове видання у галузі педагогічних (корекційна педагогіка) наказ МОН України №241 від 09.03.2016. та психологічних (спеціальна психологія) наказ МОН України №693 від 10.05.2017 наук.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ

04060, Київ, вул. М.Берлінського, 9

Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка
НАПН України

тел.: (044) 468-14-81

© Усі права захищено.

Жодна частина, елемент, ідея, композиційний підхід цього видання не можуть бути копіюваними чи відтвореними в будь-якій формі і будь-якими засобами без письмового дозволу видавця.

За достовірність фактів, дат, назв і правильність цитування відповідають автори.

Редакційна колегія залишає за собою право редагувати матеріали та може не поділяти точки зору авторів публікацій.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Засенко В'ячеслав Васильович, доктор педагогічних наук, професор, – головний редактор;

Прохоренко Леся Іванівна, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, – заступник головного редактора;

Душка Алла Луківна, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник;

Данілавічюте Еяна Анатоліївна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник;

Кобильченко Вадим Володимирович, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник;

Максименко Сергій Дмитрович, доктор психологічних наук, професор;

Нечипоренко Валентина Василівна, доктор педагогічних наук, професор;

Панок Віталій Григорович, доктор психологічних наук, професор;

Супрун Микола Олексійович, доктор педагогічних наук, професор;

Форостян Ольга Іванівна, доктор педагогічних наук, професор;

Ванчова Аліца, доктор педагогічних наук, професор;

Гарчарікова Тереза, доктор філософії, доцент.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:

Шевченко Володимир Миколайович, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник.

О – 72   **Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови:** зб. наук. праць / за ред. В.В. Засенка. – К.: ТОВ «Наша друкарня», 2019. – Вип. 15. – 364. с.

Збірник присвячено апробації та впровадженню результатів наукових досліджень та практичних пошуків реалізації інноваційних підходів в освіті дітей з особливими потребами.

Адресується науковцям, практикам, студентам, всім, кому не байдужа доля дітей з особливими освітніми потребами.

Ганна Ковбич-Онищук,
магістрант,
НПУ ім. М.П. Драгоманова,
м. Київ, Україна

Микола Супрун,
НПУ ім. М.П. Драгоманова,
м. Київ, Україна

ІЗ ІСТОРІЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена проблемі організації інклюзивного навчання в Україні. Розглядаються особливості, переваги і законодавча база процесу навчання дітей з особливими освітніми потребами. Проводиться аналіз готовності вчителів загальноосвітніх шкіл до роботи в умовах інклюзії. Розглянуто актуальні проблеми розвитку інклюзивної школи у сучасному українському освітньому просторі, а також окреслені шляхи вирішення даних питань.

Ключові слова: інклюзивна освіта, включена освіта, діти з особливими потребами, соціалізація, загальноосвітні школи, професійна підготовка педагогів.

Hanna Kovbych-Onyshchuk, Mykola Suprun, Main problems of inclusive education

Abstract. The article is devoted to the problem of the organization of inclusive education in Ukraine. The peculiarities, advantages and legislative basis of the process of studying this type are considered. The analysis of the readiness of teachers of secondary schools for work in conditions of inclusion is conducted. The urgent problems of the development of an inclusive school in the modern Ukrainian educational space are considered, as well as ways of solving these problems are proposed.

Key words: inclusive education, children with special needs, limited health facilities, socialization, general education schools, vocational training of teachers.

Постановка проблеми. Однією з найтривожніших тенденцій ХХІ століття стало число дітей з проблемами здоров'я, що неухильно збільшується, в тому числі дітей з особливими потребами. Проблема освіти цих дітей в нашій країні дуже актуальна. В даний час провідним напрямом у навчанні та вихованні дітей з особливими потребами є інклюзивна освіта.

На сьогодні в нашій країні спостерігається парадоксальна, але загалом типова для трансформаційного періоду ситуація, що характеризується наявністю законодавства, яке декларує права дітей з особливими потребами на розвиток, здобуття освіти та соціальну інтеграцію і водночас повною мірою не вказує на практичні механізми їхньої реалізації [13]. Такий стан справ пов'язаний передусім з тим, що інклюзивна освіта і за кордоном, і особливо в Україні, має нетривалу історію розвитку. Зокрема, в нашій країні початок інтеграції особливих дітей до масової шкільної системи почався порівняно недавно – у 90-х рр. минулого століття, а в 2001 р. Міністерство освіти і науки України, Інститут спеціальної педагогіки АПН України та Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» започаткували науково-педагогічний експеримент «Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх закладах», основною метою якого були розробка і реалізація механізму включення дітей зазначеної категорії до загальноосвітніх навчальних закладів та ранньої їх інтеграції в соціальне середовище з урахуванням типологічних та індивідуальних особливостей. Остаточно інклюзивна освіта почала підтримуватися законодавчою базою України з 2010 р., коли до Закону України «Про загальну середню освіту» були внесені зміни, згідно з якими загальноосвітні навчальні заклади могли повноправно створювати спеціальні та інклюзивні класи для навчання дітей з особливими потребами. У жовтні 2010 р. МОНмолодьспорту України затвердило «Концепцію розвитку інклюзивної освіти», а в серпні 2011 р. Кабінет міністрів України затвердив «Порядок організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах». На сьогоднішній день інклюзивне

навчання поширюється у всіх регіонах України. Звісно, за декілька десятків років неможливо було накопичити значний досвід теорії і практики інклюзивної освіти на українських теренах, а тому роботи з осмислення проблем впровадження цього різновиду освіти у працях науковців особливо актуальні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Безперечно, починаючи з 90-х рр. ХХ ст., для пошуку шляхів розвитку інклюзивної освіти вітчизняними і зарубіжними науковцями робилося чимало. Цими проблемами займалися М. Малофєєв, В. Синьов, М. Шеремет, Л. Андрушко, В. Бондар, А. Колупасва, Т. Євтухова, В. Ляшенко, І. Іванова, О. Савченко, М. Сварник, О. Столяренко, А. Шевчук та інші, які присвячували свої праці аналізу залученості дітей з особливими потребами до навчання в загальноосвітніх навчальних закладах. Наприклад, І. Іванова, Л. Борщевська та Л. Зіброва вказували на те, що, хоча сім'я є основним середовищем формування людини, вона не повинна бути єдиним агентом впливу, оскільки особлива дитина потребує спілкування з іншими членами суспільства і не повинна замикатися в домашньому оточенні [6]. Важливим кроком пошуку шляхів розвитку інклюзивної освіти є дослідження про ставлення до інклюзивної освіти з боку повносправних дітей, батьків та викладачів [8]. Вивчалися проблеми виокремлення основних груп дітей, які потребують створення специфічних умов для реабілітації та соціальної адаптації (І. Бех, В. Бондар, Т. Власова, Є. Мастюкова, В. Синьов, О. Хохліна, М. Шеремет, М. Ярмаченко та ін.); з'ясувалися специфіка змісту, особливості навчання та підготовки до життя дітей з обмеженими можливостями (Т. Білоус, І. Дмитрієва, В. Золотоверх, В. Липа, Л. Одинченко, В. Тарасун та ін.). Концептуальні підходи соціально-педагогічного інтегрування дітей і молоді з функціональними обмеженнями аналізувалися І. Івановою, А. Капською, І. Зверевою, Г. Лактіоновою, Л. Марченко, Р. Овчаровою, С. Пальчевським та ін.. Проблема виокремлення специфіки впровадження інклюзивної освіти в Україні на основі вивчення зарубіжного досвіду є нагальною потребою для

розвитку теорії і практики вітчизняної інклюзії, що зумовило появу численних публікацій зі зазначеною тематикою. Зокрема, світовий досвід інтегрування дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітні навчальні заклади вивчали Н. Кугуєнко, В. Шахненко, В. Шевченко та ін. [5;15]. Незважаючи на численність праць, проблеми інклюзивної освіти потребують подальшої розробки з огляду на їх актуальність.

Формулювання мети статті. Метою наукового пошуку є дослідження основних проблем інклюзивної освіти.

Виклад основного матеріалу. Дітям з синдромом Дауна (мозаїчна форма), з синдромом Аспергера (легкого ступеня) так само як і дітям із затримкою психічного розвитку рекомендується навчатися в масових загальноосвітніх школах, вони набагато краще розвиваються і адаптуються в умовах масових шкіл, що не можна сказати про дітей зі складною структурою розвитку.

Діти з інтелектуальними порушеннями потребують спеціалізованого корекційного підходу в спеціальних реабілітаційних установах, які допомогли б їм адаптуватися. Якщо дитині ставити завдання не доступні їй, вона не буде розвиватися, не дотягуючись до поставленої мети. Не можна не враховувати і той факт, що число розміщених дітей в одному класі корекційної школи не повинне перевищувати 12 осіб, в той час як в інклюзивній школі 25 учнів в класі, а зараз і того більше. Учителю просто фізично не зможе приділяти більше часу й уваги учнів зі складними дефектами, тому і має поєднуватися і інклюзивна і корекційна освіта [4, с. 14].

Спеціальна освіта має принести в звичайну масову школу свої методи, прийоми, способи роботи з такими дітьми, загальна освіта в свою чергу, повинна включити цих дітей, прийняти, забезпечити всі необхідні умови для того, щоб діти могли отримувати освіту, бути успішними в результатах.

Діти з особливими потребами – це діти, які потребують особливих умов навчання і виховання, при цьому вони можуть і не мати інвалідності.

Створюючи комфортні умови для «особливих» дітей, не можна забувати про створення таких же комфортних умов і для «звичайних» дітей. Необхідно психологічно підготувати кожну дитину до того, що вони будуть вчитися в одному класі з «особливими» дітьми, до того, що вони повинні будуть допомагати таким дітям, і бути терпимішими по відношенню до них. Суспільство необхідно готувати до соціальної інклюзії. Потрібно створити систему пропаганди ціннісного ставлення до громадян України, створити безбар'єрну систему, освітні стандарти, які були б побудовані по кожному конкретному рівню розвитку дитини. З раннього віку необхідно проводити діагностування дітей, для того щоб вибрати правильний освітній маршрут.

Досвід західних країн показав, що діти, які з раннього дитинства росли разом з дітьми не зовсім схожими на них, через якийсь час перестають ставитися до них як до чогось незвичайного, порівняно з тими дітьми, яким не доводилося раніше стикатися. Діти в інклюзивних школах помітно відрізняються добротою, чуйністю, турботою один про одного, терпимістю до «особливих» дітей, у свою чергу діти з інклюзією відчують себе такими ж, як і здорові, допомагають один одному, разом розвиваються [15].

Модель інклюзивної освіти передбачає створення для дітей з особливими потребами безбар'єрного середовища навчання, пристосування освітнього середовища до їх потреб та надання необхідної підтримки в процесі спільного навчання зі здоровими однолітками. Інклюзивна (франц. – Inclusive включає в себе, від лат. Include – укладаю) або включена освіта – термін, використовуваний для опису процесу навчання дітей з особливими потребами в загальноосвітніх (масових) школах.

Поняття «включена освіта» являє собою таку форму навчання, за якої учні з особливими потребами:

- а) відвідують ті ж школи, що їх брати, сестри і сусіди;
- б) перебувають у класах разом з дітьми одного з ними віку;
- в) мають індивідуальні, відповідні їх потребам і можливостям навчальні цілі;

г) забезпечуються необхідною підтримкою [2].

Виділяють вісім принципів інклюзивної освіти:

- Цінність людини не залежить від її здібностей і досягнень.
- Кожна людина здатна відчувати і думати.
- Кожна людина має право на спілкування і на те, щоб бути почутою.
- Всі люди потребують один одного.
- Справжня освіта може здійснюватися тільки в контексті реальних взаємин.
- Всі люди потребують підтримки і дружбу ровесників.
- Для всіх учнів досягнення прогресу швидше може бути в тому, що вони можуть робити, ніж в тому, що не можуть.
- Різноманітність підсилює всі сторони життя людини [4].

Зарубіжний досвід і українська практика останніх років переконливо свідчать про ефективність спільного навчання дітей з інвалідністю, дітей з особливими потребами і здорових дітей, однак на сьогоднішній день можна виділити ряд проблем інклюзивної освіти:

1. Відсутність нормативних документів, що регламентують інклюзивне навчання. Правовою основою інклюзивної освіти є документи, в яких визначені міжнародні норми в галузі освіти дітей з особливими потребами, такі як «Конвенція про права дитини» (1989), «Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей» (1990), «Стандартні правила щодо створення рівних можливостей для людей з інвалідністю» (1993), «Декларація про розвиток включеної освіти» (1994) та інші. Однак на державному рівні поки не прийнятий закон «Про освіту осіб з обмеженими можливостями здоров'я», ні положення про інклюзивну освіту, де були б визначені права та обов'язки навчального закладу і батьків.

2. Недостатня підготовленість педагогічних кадрів, що працюють за моделлю інклюзивної освіти. Вчителі в масовій школі, які ніколи не стикалися з особливостями навчання дітей з різними вадами здоров'я,

часто не володіють необхідними знаннями, прийомами і методиками спеціального освітнього процесу, навіть незважаючи на те, що пройшли курси підвищення кваліфікації. Вчителі не мають необхідної кваліфікації як для корекції наявних у дитини порушень, так і для залучення її в освітній процес. Крім того, деякі педагоги є противниками інклюзії тому, що це приносить їм додаткові труднощі, але не приносить істотної матеріальної винагороди [5].

Отже, інклюзивна освіта має супроводжуватися спеціальною підтримкою педагогів, яка може надаватися як всередині самої школи, так і поза нею. Вона може бути організована:

- тьютерами з інклюзивної освіти (звільненим від уроків вчителем зі спеціальною освітою);
- організацією професійного діалогу між фахівцями, що мають спеціальні знання і педагогами, які працюють з дітьми, що мають особливі освітні потреби;
- проведенням педагогічних рад;
- консультуванням зовнішніх спеціалістів (з центрів реабілітації, логопедичних служб, спеціальних шкіл та ін.);
- підвищення кваліфікації педагогів (проведенням лекцій, семінарів, тренінгів, конференцій тощо) [2].

3. Неготовність суспільства до прийняття дітей з особливими потребами, що виявляється в наявності негативних соціальних установок по відношенню до дітей з проблемами у розвитку. Зокрема в небажанні батьків здорових дітей навчати їх спільно з дітьми з особливими освітніми потребами. Крім того, у батьків здорових дітей виникають побоювання, що інклюзія знизить якість навчання їхніх дітей і турбота про дітей з особливими потребами буде здійснюватися на шкоду турботі про інших дітей. Все це свідчить про необхідність медико-психолого-педагогічної освіти всього населення і спеціального навчання батьків, здорових школярів, педагогів, спрямованої на зміну у всіх учасників навчально-

виховного процесу шкіл стереотипів по відношенню до дітей з особливими освітніми потребами.

4. Недостатнє фінансування інклюзивних освітніх установ. Не вистачає особливих технічних засобів навчання для дітей з особливими освітніми потребами. При включенні дітей з особливими потребами в освітню установу необхідно забезпечення спеціальними технічними засобами та обладнанням, зокрема, глухих та слабочуючих дітей – якісної електро-акустичної апаратури; дітей з порушенням опорно-рухового апарату – інвалідними колясками, пандусами, ліфтами; дітей з порушеннями зору – спеціальними інноваційними технічними засобами. Необхідно обладнати медичні кабінети, кабінет лікувальної фізкультури, сенсорні кімнати, приміщення для логопедичних та корекційних занять з дефектологами і психологами, що працюють по моделі інклюзивної освіти.

5. Відсутність системи медико-психолого-педагогічного та соціального супроводу дітей з особливими потребами у школі. Включення такої дитини в загальні освітні установи передбачає постійний супровід освітнього процесу в умовах інклюзії. Це означає, що без спеціальних педагогів, які працюють безпосередньо в школі масового типу, інклюзія неможлива. Освітній процес з дітьми, що мають особливі освітні потреби, передбачає постійний і цілеспрямований супровід психологами, соціальними педагогами, логопедами, фахівцями-дефектологами з урахуванням індивідуальних особливостей дитини. Цей супровід включає не тільки спеціальну корекційно-розвиваючу роботу з дітьми в індивідуальній і груповій формі, але обов'язково і роботу з адміністрацією навчального закладу, педагогічним і дитячим колективом, батьками.

Для вирішення зазначених актуальних проблем розвитку інклюзивної освіти необхідно прийняття комплексної програми розвитку інклюзивного навчання в Україні. Подальший розвиток інклюзивної освіти пов'язаний з удосконаленням нормативно-правової бази, фінансового, матеріально-технічного та кадрового забезпечення даного процесу. Ефективність інклюзивної освіти

залежить від можливостей дитини, бажання і допомоги батьків, а також наявності на всіх етапах навчання кваліфікованого психолого-педагогічного та медико-соціального супроводу [15].

Питання, що пов'язані з організацією інклюзивних закладів (класів), повинні розв'язуватися органами управління освітою, які, власне, і покликані передбачати посади спеціального психолога і педагога-дефектолога в штатному розкладі школи та класів. Для особливих дітей важливо підготувати навчальні програми, закупити відповідне обладнання чи спеціальні пристрої, що придбані в готовому вигляді, змінені або спеціально пристосовані. До таких, зокрема, належать: засоби для щоденного життя; допоміжні або альтернативні засоби спілкування, доступ до комп'ютера, пристосування для транспортних засобів та ін.

Висновки. Стратегія розвитку національної системи освіти повинна здійснюватися у контексті сучасних інтеграційних і глобалізаційних процесів та відповідати вимогам переходу до постіндустріальної цивілізації, що забезпечить розвиток України в XXI ст., інтегрування національної системи освіти до європейського і світового освітнього простору. Одним із напрямів реалізації цієї стратегії повинна бути належним чином організована та втілена у практику інклюзивна освіта, яка в Україні повинна співіснувати із загальною і спеціальною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бобренко І.В. Фізичне виховання дітей дошкільного віку з помірною розумовою відсталістю. Дидактичні та методичні засади спеціальної освіти розумово відсталих дошкільників: нав.-метод. посіб., 2014. – С. 209-250.
2. Гончарова Е. Л., Кукушкина О. И. Ребенок с особыми образовательными потребностями / Е. Л. Гончарова, О. И. Кукушкина // Альманах Института коррекционной педагогики РАО. – 2002. – Вып. № 5. – Режим доступа: <http://ise.edu.mhost.ru/almanah/>
3. Супрун М.О., Гладченко І.В. Формування духовнозбережувальної компетенції в дітей з порушеннями психофізичного розвитку в умовах

дошкільного корекційно-розвивального простору. Труди Київської Духовної Академії, 2015. – №22. – С. 303-309.

4. Егоров П. Р. Теоретические подходы к инклюзивному образованию людей с особыми образовательными потребностями / П. Р. Егоров. – Режим доступу : http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2012/3/pedagogika/egorov.pdf

5. Кугуєнко Н. Ф. Світовий досвід інтегрування дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітні навчальні заклади / Н.Ф. Кугуєнко // Джерело педагогічних інновацій – управління освіти. – Режим доступу: kominternovskiy-ruo.edu.kh.ua/Files/.../Джерело_Силина_2013.doc.

6. На допомогу батькам, що мають дітей з особливими потребами / Л.В. Борщевська, Л.В. Зіброва, І.Б. Іванова. – К.: Укр. Ін-т соціальних досліджень, 1999. – 79 с.

7. Назарова Н. М. Теоретические и методологические основы образовательной интеграции / Н. М. Назарова. – Режим доступу : http://mosmetod.ru/files/metod/nachalnoe/docs/sbornik_kon_22_iyunya.pdf.

8. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями: навч.-метод. посіб. для соціальних працівників і соціальних педагогів / за ред. проф. А. Й. Капської. – К.: ДЦССМ, 2003. – 168 с.

9. Стабс С. Инклюзивное образование при ограниченных ресурсах (Sue Stubbs, Inclusive Education Where There are few resources) : пособие / С. Стабс. – Oslo, 2002.

10. Супрун М. О. Педагогіка : підручник для духовних і світських закладів освіти – К. : КДА, 2018. – 400 с

11. Кульбіда С.В. Освіта XXI століття Дефектологія. – № 2. – 2006. – С.54 – 56. irbis.npu.edu.ua

12. Кульбіда С.В. Теоретико-методичні засади використання жестової мови у навчанні нечуючих : монографія / С. В. Кульбіда. – К. : Поліпром, 2010. – 503 с

13. Указ Президента України Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року від 25 червня 2013 року № 344/2013. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

14. Хамініч С. Ю., Переверзева О. В. Інклюзивна освіта в контексті інноваційного розвитку України / С. Ю. Хамініч, О. В. Переверзева. – Режим доступу: http://confcontact.com/2013_03_15/35_Haminich.htm.

15. Шахненко В. І., Шевченко В.Т. Здійснення інклюзивної освіти як педагогічна проблема: історія, сучасність і перспективи розвитку / В. І. Шахненко, В. Т. Шевченко // Джерело педагогічних інновацій – управління освіти. – Режим доступу: kominternovskiy-ruo.edu.kh.ua/Files/.../Джерело_Силина_2013.doc.

16. Suprun, N. Pedagogy as an academic discipline in the context of religious education. Proceedings of the Kiev Theological Academy. 2011. No.15. – P. 323-333.

REFERENCES

1. Bobrenko I.V. Fizy`chne vy`hovannya ditej doshkil`nogo viku z pomirnoyu rozumovoyu vidstalistyu Dy`dakty`chni ta metody`chni zasady` special`noyi osvity` rozumovo vidstaly`x doshkil`ny`kiv: nav.-metod. posib., 2014. – S. 209-250.

2. Goncharova E. L., Kukushky`na O. Y`. Rebenok s osobymy` obrazovatel`ny`my` potrebnostyamy` / E. L. Goncharova, O. Y`. Kukushky`na // Al`manax Y`nsty`tuta korrekcy`onnoj pedagogy`ky` RAO. – 2002. – Выр. # 5. – Rezhy`m dostupa: <http://ise.edu.mhost.ru/almanah/>

3. Suprun M.O., Gladchenko I.V. Formuvannya duxovnozbezrehuval`noyi kompetencyi v ditej z porushennyamy` psy`xofizy`chnogo rozvy`tku v umovax doshkil`nogo korekcy`jno-rozvy`val`nogo prostoru. Trudy` Ky`yivs`koyi Duxovnoyi Akademiyi, 2015. – #22. – S. 303-309.

4. Egorov P. R. Teorety`chesky`e podhody k y`nklyuzy`vnomu obrazovany`yu lyudej s osobymy` obrazovatel`ny`my` potrebnostyamy` / P. R. Egorov. – Rezhy`m dostupu : http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2012/3/pedagogika/egorov.pdf

5. Kuguyenko N. F. Svitovy`j dosvid integruvannya ditej z osobly`vy`my` osvitnimy` potrebamy` v zagal`noosvitni navchal`ni zaklady` / N.F. Kuguyenko // Dzherelo pedagogichny`x innovacij – upravlinnya osvity`. – Rezhy`m dostupu: kominternovskiy-ruo.edu.kh.ua/Files/.../Dzherelo_Sy`ly`na_2013.doc.

6. Na dopomogu bat`kam, shho mayut` ditej z osobly`vy`my` potrebamy` / L.V. Borshhevs`ka, L.V. Zibrova, I.B. Ivanova. – K.: Ukr. In-t social`ny`x doslidzhen`, 1999. – 79 s.

7. Nazarova N. M. Teorety`chesky`e y` methodology`chesky`e osnovy obrazovatel`noy y`ntegracy`y` / N. M. Nazarova. – Rezhy`m dostupu : http://mosmetod.ru/files/metod/nachalnoe/docs/sbornik_kon_22_iyunya.pdf.
8. Social`no-pedagogichna robota z dit`my` ta moloddyu z funktsional`ny`my` obmezhenyamy` : navch.-metod. posib. dlya social`ny`x pracivny`kiv i social`ny`x pedagogiv / za red. prof. A. J. Kaps`koyi. – K.: DCzSSM, 2003. – 168 s.
9. Stabs S. Y`nklyuzy`vnoe obrazovany`e pry` ograny`chenny`x resursax (Sue Stubbs, Inclusive Education Where There are few resources) : posoby`e / S. Stabs. – Oslo, 2002.
10. Suprun M. O. Pedagogika : pidruchny`k dlya duxovny`x i svits`ky`x zakladiv osvity` – K. : KDA, 2018. – 400 s
11. Kul`bida S.V. Osvita XXI stolittya Defektologiya. – # 2. – 2006. – S.54 – 56. irbis.npu.edu.ua
12. Kul`bida S.V. Teorety`ko-metody`chni zasady` vy`kory`stannya zhestovoyi movy` u navchanni nechuyuchy`x : monografiya / S. V. Kul`bida. – K. : Poliprom, 2010. – 503 c
13. Ukaz Prezy`denta Ukrayiny` Pro Nacional`nu strategiyu rozvy`tku osvity` v Ukrayini na period do 2021 roku vid 25 chervnya 2013 roku # 344/2013. – Rezhy`m dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
14. Xaminich S. Yu., Pereverzeva O. V. Inklyuzy`vna osvita v konteksti innovacijnogo rozvy`tku Ukrayiny` / S. Yu. Xaminich, O. V. Pereverzeva. – Rezhy`m dostupu: http://confcontact.com/2013_03_15/35_Haminich.htm.
15. Shaxnenko V. I., Shevchenko V.T. Zdijsnennya inklyuzy`vnoyi osvity` yak pedagogichna problema: istoriya, suchasnist` i perspekty`vy` rozvy`tku / V. I. Shaxnenko, V. T. Shevchenko // Dzherelo pedagogichny`x innovacij – upravlinnya osvity`. – Rezhy`m dostupu: [kominternovskiy-ruo.edu.kh.ua/Files/.../Dzherelo\\_Sy`ly`na\\_2013.doc](http://kominternovskiy-ruo.edu.kh.ua/Files/.../Dzherelo_Sy`ly`na_2013.doc).
16. Suprun, N. Pedagogy as an academic discipline in the context of religious education. Proceedings of the Kiev Theological Academy. 2011. No.15. – P. 323-333.